

BARTŁOMIEJ ŁYCZAK

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

UWAGI NA TEMAT NASTAW OŁTARZOWYCH
UFUNDOWANYCH W XVIII WIEKU DO KOŚCIOŁA
PW. ŚŚ. JANA CHRZCICIELA I JANA EWANGELISTY W TORUNIU*

Słowa kluczowe: barok, fundatorzy, jezuici, malarstwo, snycerka, sztuka

Osiemnaste stulecie stanowiło burzliwy okres w historii Torunia, obfitujący w wydarzenia prowadzące do stopniowego upadku miasta. Tragiczne w skutkach okazały się już wypadki pierwszego dwudziestolecia, naznaczonego oblężeniem szwedzkim w 1703 r., kwaterunkami kolejnych wojsk, obciążeniami finansowymi związanymi ze spłatą potężnych kontrybucji i podatków oraz nawracającymi epidemiami dżumy. Spadek liczby mieszkańców i zastój gospodarczy spowodował nieodwracalne szkody w funkcjonowaniu organizmu miejskiego¹. Okres względnej poprawy koniunktury trwał do połowy lat pięćdziesiątych. Wówczas nastąpiła recesja związana z wojną siedmioletnią oraz przeprowadzona przez Fryderyka II akcja zapełnienia rynku w Rzeczypospolitej monetami o zaniżonej wartości kruszcu². Ostatecznym ciosem dla miasta było oddzielenie go od zaplecza gospodarczego w wyniku pierwszego rozbioru i w końcu przejście pod panowanie pruskie w 1793 r.

* Tekst stanowi kontynuację artykułu opublikowanego na łamach „Zapisek Historycznych” w 2012 r., por. Bartłomiej ŁYCZAK, *Uwagi na temat siedemnastowiecznych fundacji ołtarzowych w kościele p.w. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu*, *Zapiski Historyczne* (dalej cyt. ZH), t. 77: 2012, z. 1, s. 65–78. Pogłębiona kwerenda źródłowa wykazała, że ów artykuł nie jest wolny od błędów. W toku rozważań nad fundacjami osiemnastowiecznymi wypadnie więc sprostować kilka omyłek z poprzedniego opracowania. Badania, które doprowadziły do powstania niniejszego tekstu, zostały sfinansowane przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu w ramach grantu Wydziału Nauk Historycznych nr 2015-NH: „Osiemnastowieczna snycerka ośrodka toruńskiego – kontynuacja badań”.

¹ Por. Jerzy DYGDAŁA, *Upadek miasta w dobie wojny północnej (1700–1718)*, [in:] *Historia Torunia*, red. Marian BISKUP, t. 2, cz. 3: *Między barokiem i oświeceniem (1600–1793)*, Toruń 1996, s. 138–174.

² Jerzy DYGDAŁA, *Miasto w dobie Augusta III (1733–1763)*, [in:] *ibid.*, s. 240–241; Krzysztof MIKULSKI, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004, s. 40; Bartłomiej ŁYCZAK, *Łyżki, morselki i kantaty. Osiemnastowieczne upominki na kierę i Nowy Rok w Toruniu i innych miastach Prus Królewskich*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 60: 2012, nr 1, s. 40–41.

Niekorzystne warunki gospodarcze znalazły odbicie również w sytuacji toruńskich katolików. Podczas oblężenia w 1703 r. zniszczony został usytuowany poza murami miejskimi kościół św. Wawrzyńca, którego odbudowa rozpoczęła się w 1712 r.³ Napięte pozostawały także stosunki z dominującymi w mieście protestantami, czego kulminacją był tumult z 1724 r. Mimo że katolicy okazali się stroną, która zyskała na sprawie – bernardyni przejęli kościół Mariacki, jezuita otrzymali odszkodowanie pieniężne, drukarnia miejska zaś podlegała odtąd cenzurze biskupów chełmińskich – niesprawiedliwa, zdaniem protestanckiej większości, decyzja sądu tylko zaogniła konflikt⁴.

Główną świątynią katolicką miasta – z przyczyn historycznych, ale również z racji prężnych działań związanych z nią jezuitów – była staromiejska fara pw. św. Janów. To tam koncentrowały się obchody ważnych świąt, także z udziałem biskupów chełmińskich, a w 1702 i 1709 r. w nabożeństwach uczestniczył nawet przebywający wówczas w Toruniu król August II. Przy świątyni działały bractwa zrzeszające ludność katolicką, na jej terenie odbywały się również widowiska organizowane przez uczniów Kolegium Jezuickiego⁵. Kontynuowano także, trwający niemal od przejścia kościoła przez katolików pod koniec XVI w., proces wyposażania jego wnętrza – zgodnie z potrydenckim duchem – bogato zdobionymi sprzętami, zwłaszcza nastawami ołtarzowymi. W świątyni znajdowało się wciąż kilka struktur pochodzących jeszcze z czasów średniowiecznych, stopniowo wymieniano też dzieła wykonane w XVII w. Poniżej zaprezentowane zostaną informacje odnoszące się do fundacji kolejnych nastaw, odnalezione w materiałach źródłowych przechowywanych w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej: wizytacjach parafii, kronikach jezuickich oraz kontraktach z rzemieślnikami. Są to wiadomości w dużej mierze nowe, niewykorzystane dotąd przez badaczy.

W pierwszej kolejności uzupełnić należy informacje na temat powstałej pod koniec XVII w. struktury ołtarza Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, której nazwisko fundatora – wbrew poprzednim ustaleniom⁶ – widnieje w dokumentach archiwalnych. Nastawę ofiarował wikariusz kościoła świętojańskiego Marcin Rosniewski⁷. Niestety rozpoznane źródła nie precyzują daty fun-

---

³ Julius Emil WERNICKE, *Geschichte Thorns aus Urkunden, Dokumenten und Handschriften*, Bd. 2: *Die Jahre 1531–1840 umfassend*, Thorn 1842, s. 382–383.

⁴ Jerzy DYGAŁA, *W cieniu głębokich konfliktów wyznaniowych (1719–1732)*, [in:] *Historia Torunia*, t. 2, cz. 3, s. 194.

⁵ Stanisław SALMONOWICZ, *Dzieje wyznań i życia religijnego*, [in:] *ibid.*, s. 414; Krzysztof MIKULSKI, *Dzieje parafii świętojańskiej w XIII–XVIII wieku*, [in:] *Bazylika katedralna Świętych Janów w Toruniu*, red. Marian BISKUP, Toruń 2003, s. 26–28.

⁶ B. ŁYCZAK, *Uwagi na temat*, s. 65, przyp. 2.

⁷ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (dalej cyt. ADP), Culmensia, sygn. C 033: „Visitatio generalis ecclesiarum Dioecesis Culmensis ex mandato Illmi. et Revmi Domini D. Theodori Potocki Episcopi Culmensis et Pomesaniae feliciter moderni, per me infrascriptum commissarium anno 1706 peracta”, s. 253; Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (dalej cyt. AADDT), Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 41: „Visitatio decanalis ecclesiae parochialis S. Joannis Thorunensis Rndmi Mathiae Dzieminski canoci cathedrale culmensis 1744. 4 Junii. Vigore edicti Illmi Andreae

dacji, jednak na podstawie dekoracji ornamentalnej w postaci mięsistego akantu z wpisanymi wewnątrz kwiatami słonecznika można określić czas powstania sprzętu na lata 1685–1700. M. Rosniewski był wikariuszem w Toruniu już na początku lat siedemdziesiątych – wśród rezydentów domu parafialnego wymienił go wizytujący kościół w imieniu biskupa Andrzeja Olszowskiego kanonik Jan Ludwik Strzesz⁸. Wiadomo, że funkcję tę pełnił także w latach dziewięćdziesiątych⁹. Bliższych informacji na jego temat nie udało się dotąd ustalić.

Ołtarz Krzyża Świętego ustawiony jest przy pierwszym od wschodu filarze w rzedzie północnym. W 1671 r. wzmiankowano w tym miejscu starą nastawę, zapewne jeszcze średniowieczną. Według opisu kanonika Strzesza w predelli znajdował się obraz *Ostatnia wieczerza*, a w retabulum figura Chrystusa Ukrzyżowanego w asyście Marii i św. Jana¹⁰. Cały ołtarz otoczony był żelaznymi barierkami. W kolejnej wizytacji, przeprowadzonej w 1706 r. na zlecenie biskupa Teodora Potockiego, pojawiła się nieznana dotąd informacja o nowej nastawie, ufundowanej przez Piotra Przekopowskiego, komendariusza świątyni między 1677 a 1690 r.¹¹ Z kościołem świętojańskim związany był on jeszcze jako prebendarusz do 1692 r., toteż tę datę należy zapewne uznać za *terminus ante quem* powstania struktury¹². Przetrwiała ona do 1736 r., kiedy została wymieniona. Fundację uczynił sufragan chełmiński Maciej Aleksander Sołtyk (1679–1749), proboszcz kościoła świętojańskiego w latach 1728–1749¹³, który od roku 1700 piastował godność kanonika katedralnego chełmińskiego, od 1714 r. zaś był także kanonikiem warmińskim¹⁴. Sufraganię w Chełmnie przyjął w 1729 r., wtedy też został prepozytem kapituły katedralnej gnieźnieńskiej¹⁵. W grudniu 1736 r. zamówił nową nastawę ołtarza Krzy-

---

Zaluski Eppi Culmensis Pomesanensis Supremi Regni Cancelarii. In ordine ad Suam Visitationes Generalem”, s. 6. W takim wypadku należy sprostować pogląd, jakoby nastawa ta miała pierwotnie się znajdować w kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, por. Michał WOŹNIAK, *Ołtarze w przestrzeni liturgicznej kościoła świętojańskiego w Toruniu*, [in:] *Dzieje i skarby kościoła świętojańskiego w Toruniu*, red. Katarzyna KLUCZWAJD, Michał WOŹNIAK, Toruń 2002, s. 282. W dotychczasowej literaturze pojawia się także informacja o fundacji Jana Łąkowskiego z 1650 r. (Jerzy DOMASŁOWSKI, *Wyposażenie wnętrza*, [in:] *Bazylika katedralna Świętych Janów*, s. 182), jednak w tym wypadku chodziło jedynie o opłacenie godzinek przy poprzedniej nastawie (*Visitationes Episcopatus Culmensis Andrea Olszowski episcopo A. 1667–1672 factae*, cur. Bruno CZAPLA (Fontes TNT, t. 6–10), Toruń 1902–1906, tu: t. 7, Toruń 1903, s. 203).

⁸ *Visitationes Episcopatus Culmensis*, s. 220.

⁹ Julius Emil WERNICKE, „Die Kirchen der Stadt Thorn und Ihres Gebietes. Eine historische Darstellung des Ursprungs, Fortgangs und Schicksale dieser Kirchen bis zur Gegenwart”, rps [1856] (Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt. APT), Akta miasta Torunia, kat. II, sygn. X-25, s. 192).

¹⁰ *Visitationes Episcopatus Culmensis*, s. 208.

¹¹ ADP, Culmensia, sygn. C 033, s. 253.

¹² K. MIKUŁSKI, *Dzieje parafii*, s. 25.

¹³ *Ibid.*, s. 24.

¹⁴ Wojciech ZAWADZKI, *Duchowieństwo katolickie oficjalułu pomezanańskiego w latach 1525–1821*, t. 2: *Słownik*, Elbląg 2009, s. 233–234.

¹⁵ Jan KORYTKOWSKI, *Pracaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 3, Gniezno 1883, s. 554–557; W. ZAWADZKI, *op.cit.*, s. 233–234.

za Świętego u toruńskiego rzeźbiarza Georga Guhra¹⁶. Z zachowanego, nieznanego dotąd badaczom kontraktu wynikało, że dzieło miało być gotowe na niedzielę palmową roku następnego, natomiast wszelkie prace snycerskie i stolarskie wycenione zostały na 240 złotych polskich (złp)¹⁷. W kolejnych latach M.A. Sołtyk opłacił także wyłączenie sprzętu¹⁸. Całość kosztów jego wykonania wyniosła 615 złp¹⁹.

W 1705 r. sumptem Stanisława Kosteckiego wystawiono nastawę ołtarza św. Anny, która do dziś ustawiona jest przy drugim od wschodu filarze po południowej stronie. Według opiewającej na 1500 złp fundacji przy ołtarzu miały się odbywać dwie msze tygodniowo²⁰. Poprzednia struktura przeniesiona została do kościoła w podtoruńskich Biskupicach²¹. S. Kostecki, według wizytacji biskupa Teodora Potockiego z 1706 r., pochodził z Torunia, co stanowić mogło choćby pośredni powód donacji dla staromiejskiej świątyni²². W latach 1670–1672 był komendariuszem w Świerkach, następnie – od 1675 r. – proboszczem w Cyganku²³. W tym samym roku pełnił już funkcję prebendariusza katedry chełmińskiej oraz sekretarza tamtejszej kapituły²⁴. W 1700 r. był prebendariuszem tumskim²⁵. Zmarł w sierpniu 1705 r. i pochowany został w katedrze w Chełmży²⁶.

W tym samym czasie powstała nastawa ołtarza św. Michała Archanioła. W wizytacji z 1706 r. nie odnotowano w tym miejscu nowego sprzętu, więc fundacja nastąpiła zapewne po tej dacie²⁷. Aż do lat siedemdziesiątych XX w. struktura ustawiona była na swoim pierwotnym miejscu, w ostatniej od wschodu kaplicy w rzędzie południowym. W związku z utworzeniem w tym miejscu „krecji konserwatorsko-kommemoratywnej ku czci Mikołaja Kopernika”²⁸ ołtarz został przeniesiony na trzeci od wschodu filar w rzędzie południowym²⁹. O osobie fun-

¹⁶ Georg Guhr, urodzony w Twardogórze, został mistrzem w toruńskim cechu malarsko-rzeźbiarskim w roku 1713. Zmarł po 1748 r. (Christine ROHRSCHEIDER, *Guhr, Georg*, [in:] *Allgemeines Künstlerlexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Bd. 65, München–Leipzig 2009, s. 118–119).

¹⁷ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 17: [Kontrakty], k. 20.

¹⁸ *Ibid.*, sygn. 41, s. 7.

¹⁹ *Ibid.*, s. 34.

²⁰ *Ibid.*, s. 11. Warto podkreślić, że jest to jedno z niewielu patrociniów, które od średniowiecza aż do dziś nie zmieniło wezwania ani nie zostało przeniesione, por. z planem lokalizacji wezwań w: M. WOŹNIAK, *op.cit.*, s. 276.

²¹ ADP, Culmensia, sygn. C 033, s. 253.

²² *Ibid.*, s. 253.

²³ W. ZAWADZKI, *op.cit.*, s. 129.

²⁴ ADP, Culmensia, sygn. C 033, s. 253; *Visitationes Episcopatus Culmensis*, s. 177.

²⁵ Mocą testamentu przekazał wówczas kapitule portret sufragana chełmińskiego (1659–1677) i proboszcza kościoła świętojańskiego (1662–1677) Macieja Bystrama, który znajdował się w jego posiadaniu. Por. Alfons MAŃKOWSKI, *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, cz. 1, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu (dalej cyt. Roczniki TNT), R. 33: 1926, s. 18.

²⁶ W. ZAWADZKI, *op.cit.*, s. 129.

²⁷ ADP, Culmensia, sygn. C 033, s. 253.

²⁸ M. WOŹNIAK, *op.cit.*, s. 291.

²⁹ Prace w kaplicy przeprowadzone zostały w latach 1971–1974, zob. Janusz TANDECKI, *Dzieje kaplicy i ołtarza Bożego Ciała w katedrze św. Jana Chrzyciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu*

datora informuje umieszczona w nastawie tablica z herbem Grabie i inskrypcją „S[everinus] S[zczuka] / E[piscopus] J[oppensis] / S[ufraganeus] A[rchidiaconus] / E[piscopatus] C[ulmensis] / J[...] P[arochus] / P[raepositus] / THOR[unensis]”³⁰. Seweryn Szczuka (1651–1727) uczęszczał do kolegium jezuickiego w Reszlu (1670–1672), następnie poświęcił się karierze wojskowej³¹. W 1687 r. wszedł do kapituły chełmińskiej, dwa lata później zaś został proboszczem kościoła świętojańskiego w Toruniu, którą to funkcję pełnił do śmierci³². Sakrę na sufragana chełmińskiego przyjął w 1704 r.³³ Oprócz retabulum S. Szczuka ufundował do toruńskiej świątyni także organy główne, wykonane w 1694 r.³⁴ Zasłużył się również dla swojej rodzinnej miejscowości Białaszewa (powiat grajewski), sfinansował bowiem budowę nowego kościoła, obecnie nieistniejącego³⁵.

Jezuicki prefekt świątyni sprawił w 1718 r. nową nastawę ołtarza bł. Stanisława Kostki³⁶. Niestety personaliów zakonnika, który pełnił wówczas tę funkcję, nie udało się dotąd rozpoznać. Struktura ta znajduje się do dziś na swoim pierwotnym miejscu w drugiej od wschodu kaplicy w rzędzie południowym.

W 1720 r. nastąpiła wymiana nastawy ołtarza Koronacji Najświętszej Marii Panny (Trójcy Świętej) ustawionej przy wschodniej ścianie nawy południowej, obok prezbiterium. Fundatorem sprzętu był Jan Józef Odorski, komendariusz kościoła świętojańskiego w latach 1704–1726, wcześniej wikariusz³⁷. Informuje o tym zachowany, a dotychczas nieznanym kontrakt na wystawienie struktury stolarsko-snycerskiej, który zawarty został dnia 20 V 1720 r. z G. Guhrem³⁸. Za swoją pracę rzeźbiarz otrzymał 200 złp. Obecnie retabulum znajduje się w kościele św. Barbary w Starogrodzie, gdzie zostało przeniesione po drugiej wojnie światowej³⁹.

---

w świetle zachowanych archiwaliów, [in:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. Roman CZAJA, Janusz TANDECKI, Toruń 1996, s. 192.

³⁰ Por. też: AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 40: „Visitatio decanalis torunensis ecclesiae praepositalis at parochialis SSm Joannis Baptistae et Evangelistae in veteri civitate intra maeniae Die 29. Marti 1724to”, k. 5.

³¹ A. MAŃKOWSKI, op.cit., s. 386–388.

³² K. MIKULSKI, *Dzieje parafii*, s. 24.

³³ A. MAŃKOWSKI, op.cit., s. 386–388.

³⁴ ADP, *Culmensia*, sygn. C 033, s. 266.

³⁵ Jerzy RUDNICKI, *Zabytki ziemi łomżyńskiej. Historia miast i wsi, rysunki zabytków wraz z opisami, portrety i życiorysy osób zasłużonych*, t. 2, Rajgród 2001, s. 4.

³⁶ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 50: „Compendium Iuris Suo Patres Societatis Iesu possident Templum Parochiale S. Joannis Baptistae Thorunii”, s. 40.

³⁷ K. MIKULSKI, *Dzieje parafii*, s. 25.

³⁸ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 17, k. 16.

³⁹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11: *Dawne województwo bydgoskie*, red. Tadeusz CHRZANOWSKI, Marian KORNECKI, z. 4: *Dawny powiat chełmiński*, oprac. Teresa MROCZKO, Warszawa 1976, s. 124. Jerzy Domasłowski zasugerował, że nastawa ta jest drugą z kolei, powstałą około 1736 r. w miejsce sprzętu ufundowanego przez Odorskiego (J. DOMASŁOWSKI, op.cit., s. 198). W świetle odnalezionego kontraktu z G. Guhrem oraz braku jakichkolwiek przesłanek źródłowych należy jednak tę tezę odrzucić.

Nastawa ołtarza św. Barbary, ustawiona w ostatniej od wschodu kaplicy w rzędzie północnym, musiała powstać niedługo przed 1724 r., ponieważ w aktach wizytacji dekanalnej z tego roku określona została jako nowa⁴⁰. W 1725 r. toruński złotnik Jacob Weintraub wykonał srebrną aplikację na obraz główny z wizerunkiem św. Barbary, a na podstawie tej informacji Jerzy Domasłowski – jak się okazało słusznie – wydatował strukturę właśnie na ten okres⁴¹. Kaplica ta znajdowała się pod opieką bractwa szyprów, którzy najpewniej byli fundatorami ołtarza⁴². Na retabulum widnieje inskrypcja: „OŁTARS BRADZTWA STIERNICKEGO”, przed konserwacją znajdowała się tu jeszcze data 1632 – być może związana z powstaniem poprzedniej nastawy⁴³. Toruńskie bractwo szyperskie, zrzeszające także sterników, uzyskało statut w 1569 r.⁴⁴

Wystawienie kolejnego ołtarza łączy się z powołaniem w 1729 r. bractwa Opatrzności Bożej⁴⁵. Nastawa taka ufundowana została w tym samym czasie przez członków *Societatis Jesu* i następnie oddana pod opiekę konfraterni⁴⁶. W źródłach i literaturze przedmiotu można także odnaleźć informację, jakoby sprzęt ten powstał już w 1718 r.⁴⁷, jednak w aktach wizytacji dekanalnej z 1724 r. nie został wymieniony⁴⁸. Znajdował się w kościele do przełomu XIX i XX w.; nie widniał już w spisie ołtarzy bocznych sporządzonym przez Bernharda Schmidą w 1911 r.⁴⁹

Wykonanie nastawy ołtarza św. Rozalii, ustawionej obok prezbiterium, po północnej stronie kościoła, opłacił z kolei Jan Michał Dutkiewicz⁵⁰. Pełnił on funkcję

⁴⁰ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 40, s. 8.

⁴¹ J. DOMASŁOWSKI, op.cit., s. 183. Jacob Weintraub, urodzony w Toruniu w 1660 r., mistrzem w toruńskim cechu został w 1692 r. Zmarł w 1728 r., por. Adam KUCHARSKI, *Weintrauben, Jacob*, [in:] *Toruński słownik biograficzny*, red. Krzysztof MIKULSKI, t. 6, Toruń 2010, s. 183–185.

⁴² Niestety zapisy w zachowanej księdze brackiej rozpoczynają się w 1785 r., zob. AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 956: „Księga bractwa usciwego Sternickiego sprawiona Roku Pańskiego 1785” (na podstawie: Katarzyna KLUCZWAJD, *Skarby toruńskiej katedry*, Toruń 2002, s. 43, poz. 60).

⁴³ [Marian SYDOW], *Pamiętki bractwa szyperskiego w Toruniu*, Słowo Pomorskie, R. 13, nr 296 z 24 XII 1933 r., s. 8; J. DOMASŁOWSKI, op.cit., s. 183.

⁴⁴ Zenon GULDON, *Organizacja bractw szyprów, sterników i mierników zbożowych w Polsce północnej w XVI–XVII w.*, ZH, t. 41: 1976, z. 3, s. 69, 75–76.

⁴⁵ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 50, s. 39; Stanisław ZAŁĘSKI, *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 2: *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III 1588–1608*, Kraków 1904, s. 735. Z kolei Tadeusz Glemma i za nim Krzysztof Mikulski jako datę założenia bractwa podają 1728 r., zob. Tadeusz GLEMM, *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich*, Roczniki TNT, R. 42: 1934, s. 152; K. MIKULSKI, *Dzieje parafii*, s. 28.

⁴⁶ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 41, s. 5.

⁴⁷ Ibid., sygn. 50, s. 40; S. ZAŁĘSKI, op.cit., s. 735; J. DOMASŁOWSKI, op.cit., s. 198.

⁴⁸ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 40.

⁴⁹ Bernhard SCHMID, *Die gotischen Bildwerke der St. Johanniskirche*, Mitteilungen des Coppernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, H. 19: 1911, s. 4–5.

⁵⁰ Na temat wcześniejszej nastawy, sfinansowanej przez Walentego Ungera, por. B. ŁYŻAK, *Uwagi na temat*, s. 71–72. Tam data powstania nastawy z fundacji Dutkiewicza omyłkowo określona została na 1736 r. Warto też doprecyzować informację, jakoby Mateusz Antoni Donadzki (kome-

komendariusza toruńskiej świątyni w latach 1694–1704, następnie do roku 1725 był tutejszym wikariuszem oraz prebendariuszem⁵¹. Źródła nie podają dokładnej daty powstania dzieła. Nastąpiło to po 1724 r. – według przeprowadzonej wtedy wizytacji dekanalnej w kościele stał jeszcze stary sprzęt⁵² – a przed rokiem 1736, kiedy struktura została pokryta złoceniami. Zdobienia sfinansował Maciej Antoni Frywalski, komendariusz kościoła w latach 1734–1740 (i ponownie 1747–1768) oraz prebendariusz, a także dziekan chełmiński i proboszcz w pobliskim Czarnowie⁵³. Zmarł w Toruniu, gdzie został pochowany dnia 8 VII 1779 r.⁵⁴ W 1771 r. pokrył większą część kosztów srebrnych aplikacji, które umieszczono na obrazie głównym nastawy, przedstawiającym trzy święte pruskie: Rozalię, Juttę oraz Dorotę⁵⁵. Opiekę nad ołtarzem sprawowało bractwo mierników zboża⁵⁶. Obecnie struktura z częścią obrazów znajduje się w kościele w Starogrodzie.

---

dariusz w kościele świętojańskim w latach 1726–1732 oraz proboszcz filialnego kościoła św. Wawrzyńca, zob. T. GLEMM, *op.cit.*, s. 193; K. MIKULSKI, *Dzieje parafii*, s. 25) miał być „wykonawcą” testamentu W. Ungera (B. ŁYCZAK, *Uwagi na temat*, s. 71). Ofiarowana przez Ungera w testamencie znacząca kwota 1000 złp wypłacana była w ratach, stąd przez kolejne lata – nawet po wystawieniu nowej struktury – w dalszym ciągu odprawiano przy ołtarzu zapisane przez niego trzy msze tygodniowo. Każdy kolejny altarysta był więc niejako wykonawcą testamentu, co zatwierdzone było dekretami kolejnych biskupów chełmińskich.

⁵¹ K. MIKULSKI, *Dzieje parafii*, s. 25.

⁵² AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 40, k. 5v.

⁵³ *Ibid.*, sygn. 41, s. 6; Bogusław DYGDAŁA, *Synod diecezji chełmińskiej w Lubawie w 1745 roku. Z działalności biskupiej Andrzeja Stanisława Załuskiego*, ZH, t. 67: 2002, z. 1, s. 30. M.A. Frywalski dbał także o kościół św. Marcina w Czarnowie. Ufundował do niego między innymi trzy nastawy ołtarzowe (1740 r., koszt 600 złp) oraz chrzcielnicę (1750 r., 55 złp), por. ADP, Culmensia, sygn. C 054: „Acta visitationis generalis ecclesiarum Dioecesis Culmensis et Pomesaniae per Illustrissimum Excellentissimum et Reverendissimum Dominum Adalbertum Stanislaum de Leszcze Leski Episcopum Culmensem et Pomesaniensem expeditarum [1749–1756]”, s. 59–60.

⁵⁴ AADDT, Parafia pw. św. Jana Chrzcziciela w Toruniu, sygn. AE 001: „Liber mortuorum 1741–1806”, k. 21.

⁵⁵ *Ibid.*, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 42, k. 18–29: „Inventarium ecclesiae S. Joannis thorunensis pro visitatione gnrlu sub Illsmo Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Adalberto de Leszcze Leski Dei Gratia Episcopo Culmensi et Pomesanensi Anno Domini 1749 Die 27 mensis Januarj expedita [z późniejszymi uzupełnieniami]”, tu: k. 28v. Na temat obrazu por. B. ŁYCZAK, *Uwagi na temat*, s. 67–68. Nowymi aplikacjami pokryto postacie Juty i Doroty – sukienka Rozalii jest wcześniejsza. Zamówienie na ich wykonanie otrzymał toruński złotnik Jan Letyński, a całość kosztów, niemal szesnaście grzywien srebra i robocizna, wyniosła 391 złp 6 gr. Trzy grzywny srebra (wartości 57 złp 18 gr) ofiarowało bractwo mierników zboża, 100 złp przekazano z kasy kościelnej, pozostałe 233 złp 18 gr wyłożył M.A. Frywalski. Aplikacje te znajdują się dziś w magazynach Muzeum Diecezjalnego w Toruniu i dotychczas nie były łączone z J. Letyńskim z powodu błędnie odczytanej (jako „S”) cechy, wybitej na dolnym fragmencie sukienki Doroty, zob. K. KLUCZWAJD, *op.cit.*, s. 50–51, poz. 86a–h; Michał GRADOWSKI, Monika PIELAS, *Katalog złotnictwa w zbiorze dokumentacji specjalistycznej Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie*, cz. 1, Warszawa 2006, s. 780, nr kat. 601/26.

⁵⁶ Miernicy w 1753 r. fundowali do ołtarza drewniane antepedium z pozłotą kosztem 71 złp oraz pokryli część kosztów wykonania srebrnych aplikacji obrazowych w 1771 r., por. AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 42, k. 26, 28v.

W 1739 r. podpisano kontrakt z toruńskim snycerzem Johannem Antonem Langenhanem starszym na wykonanie nastawy ołtarza św. Marii Magdaleny⁵⁷. Na spisany dnia 30 maja dokumencie widnieje podpis komendariusza M. Frywalskiego. Według akt wizytacyjnych pełnił on jednak tylko funkcję pośrednika w zamówieniu, a rzeczywistym donatorem był wzmiankowany M.A. Sołtyk, który ofiarował na ten cel „blisko sto czerwonych złotych”⁵⁸. Pierwotnie prebenda poświęcona Marii Magdalenie mieściła się w pierwszej od wschodu kaplicy w rzędzie południowym. Przesunięta została na swoje obecne miejsce przy pierwszym filarze po stronie południowej z fundacją nowej nastawy, przy czym ze starej oprawy przeniesiono średniowieczną płaskorzeźbę z wyobrażeniem patronki⁵⁹.

Zwolnione miejsce zajął ołtarz św. Jana Nepomucena, obecnie Serca Jezusowego. Dokładna data jego fundacji nie jest znana, dotychczas określane ją na czas krótko po 1739 r.⁶⁰ W wizytacji z 1744 r. nastawa pod tym wezwaniem nie została jednak wymieniona, toteż datę jej powstania należy przesunąć o kolejnych kilka lat⁶¹. Na obecnym etapie badań nie udało się także ustalić, kto pokrył koszty powstania tego ołtarza. Jak wiadomo, jezuita aktywnie propagowali kult św. Jana Nepomucena, można zatem wysnuć ostrożną hipotezę, że inicjatywa ta wyszła właśnie od członków *Societatis Jesu*⁶². Do czasu odnalezienia odpowiednich materiałów źródłowych nie sposób jednak jej potwierdzić.

Z jezuitami na pewno związana była fundacja nowej struktury ołtarza św. Ignacego Loyoli, ustawionego w drugiej od wschodu kaplicy w rzędzie północnym. Pierwszą nastawę ołtarza poświęconego założycielowi Towarzystwa Jezusowego wystawiła w 1625 r. Ludmiła Niemojewska⁶³, natomiast istniejący do dziś sprzęt powstał ze składek wiernych około roku 1751⁶⁴. Koszt wykonania polichromii po-

⁵⁷ Ibid., sygn. 17, k. 25. Johann Anton Langenhan starszy, urodzony w Coburgu w 1700 r., mistrzem w toruńskim cechu został w 1731 r. Zmarł w 1757 r., por. Bartłomiej ŁYCZAK, *Langenhan, Johann Anton (Johann Anthon) d.Ä.* [in:] *Allgemeines Künstlerlexikon*, Bd. 83, Berlin–Boston 2014, s. 127–128.

⁵⁸ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 41, s. 6, 36.

⁵⁹ Ibid., s. 6. Por. też: M. WOŹNIAK, op.cit., s. 284–285, 291. Według ustaleń tego badacza przed przeniesieniem wezwania św. Marii Magdaleny w miejscu tym znajdowało się patrocinium Michała Archanioła. Rzeczywiście pojawia się ono w spisie ołtarzy z 1596 r., a w 1671 r. na filarze zawieszono było jedynie epitafium, zob. AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 42, k. 1–13v: „Visitatio decanalis ecclesiae parochialis S. Joannis thorunensis Rndmi Mathai Dzieminski canonici cathedrale culmensis personaliter expedita et conscripta. Per Adm Rndm Gorczyzewski comm. ecclae”, tu: k. 3; ADP, Culmensia, sygn. C 033, s. 253; B. SCHMID, op.cit., s. 4; B. ŁYCZAK, *Uwagi na temat*, s. 67.

⁶⁰ M. WOŹNIAK, op.cit., s. 276, 285; J. DOMASŁOWSKI, op.cit., s. 193; Katarzyna WARDZYŃSKA, *Ołtarz główny i luk tęczowy kościoła Benedyktynek pw. św. Jakuba w Toruniu. Nieznane dzieła Johanna Antona Langenhana Starszego i Jerzego Judy Tadeusza Dąbrowicza*, [in:] *Dzieje i skarby kościoła świętojakubskiego w Toruniu*, red. Katarzyna KLUCZWAJD, Toruń 2010, s. 325.

⁶¹ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 41.

⁶² Jean Népomucène de Prague, [in:] Louis RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien*, t. 3: *Iconographie des saints*, vol. 2, Paris 1958, s. 729.

⁶³ B. ŁYCZAK, *Uwagi na temat*, s. 73.

⁶⁴ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 51: „Historia Templi Sancti Ioannis Collegio Patrum Societatis Iesu serviens In gratam P.P. Praefectorum eiusdem Templi Soc. Iesu pro

krył w 1756 r. Krzysztof Łabęcki (1699 – po 1779), rektor miejscowego kolegium w latach 1752–1757⁶⁵. Wiadomo, że opłacił wówczas wykonanie swojego grobu w tej kaplicy, pozostałą część pieniędzy przeznaczył zaś na ozdobę ołtarza, jak wówczas zanotowano, powstałego przed pięcioma laty⁶⁶. K. Łabęcki był związany z Toruniem wcześniej, gdyż w latach 1737–1738 pełnił w tutejszym kolegium funkcję profesora teologii, następnie obejmując analogiczne stanowisko w Gdańsku. W 1741 r. wyjechał do Loreto, gdzie do 1746 r. był penitencjarzem dla nacji polskiej przy katedrze pw. Najświętszej Marii Panny. Po powrocie do Polski został rektorem kolegium piotrkowskiego (1748–1751). W latach 1751–1752 przebywał na stacji misyjnej w Czapielsku, następnie był rektorem w Toruniu i Chojnicach (1760–1761)⁶⁷.

W 1753 r. Andrzej Stachurski, członek bractwa Bożego Ciała przy kościele świętojańskim w Toruniu, ufundował z małżonką nową nastawę w kaplicy tej konfraterni⁶⁸. Jest to jedyna osiemnastowieczna struktura ołtarzowa w staromiejskiej farze opłacona w całości przez pojedynczego mieszczanina. Zachował się szczegółowy wykaz wydatków na jej budowę, opiewających w sumie na 883 złp 24 gr. Z tego na prace stolarsko-snycerskie przeznaczono 265 złp 24 gr, na pozłocenie struktury i figur 550 złp, a na wykonanie obrazu ze sceną Ostatniej Wieczerzy 37 złp⁶⁹. Ponadto A. Stachurski ofiarował także trzy obrusy oznaczone własnym monogramem AS (1753 r.), srebrne aplikacje na obraz retabulowy (1764 r.) oraz tuwalnię (1772 r.)⁷⁰. A. Stachurski pochodził z Baranowa. Do toruńskiego cechu krawców należał od 1737 r.⁷¹, rok później zaś otrzymał obywatelstwo miasta. Przeniósł się do organizacji zrzeszającej wyłącznie polskich mistrzów po jej wydzieleniu się z gildii w 1750 r.⁷² Od roku 1775 aż do śmierci w 1791 r. zasiadał w III Ordynku⁷³. Poza tym był wityrykiem kościoła świętojańskiego oraz członkiem Bractwa św. Anny przy kościele Mariackim, gdzie między 1749 a 1769 r. wielokrotnie piastował godność seniora⁷⁴. W 1754 r. inny krawiec, Jakub Ratkiewicz – mistrz od

---

faciliori informatione, ex vanis libris, memorialibus informationibus Ab anno 1231 erectionis, Item ab anno intromissionis (1597) Nostrorum in templum, ad annum 1684 psentes collecta”, s. 126.

⁶⁵ Ibid., s. 124, 126.

⁶⁶ Ibid., s. 120, 124, 126.

⁶⁷ Łabęcki, Krzysztof, [in:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik GRZEBIEŃ, Kraków 2004, s. 383; Czapielsk, [in:] *ibid.*, s. 105.

⁶⁸ J. DOMASŁOWSKI, *op.cit.*, s. 190.

⁶⁹ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 42, k. 26.

⁷⁰ Ibid., k. 26, 28, 29.

⁷¹ APT, Akta miasta Torunia, kat. II, sygn. I-55: „Verzeichnüß der Fremden so allhier das Bürger Recht erhalten”, s. 110; Cech krawców z terenu miasta Torunia, sygn. 10: [Księga wpisowa mistrzów 1523–1929], nr 209.

⁷² Janusz TANDECKI, *Statuty toruńskiego cechu krawców polskich z połowy XVIII w.*, Rocznik Toruński (dalej cyt. RT), t. 19: 1990, s. 256–258.

⁷³ Jerzy DYGDAŁA, *Urządnicy miejscy Torunia. Spisy, cz. 3: 1651–1793*, Roczniki TNT, R. 90, z. 2, Toruń 2002, s. 193, poz. 1078. Pogrzeb Stachurskiego odbył się w kościele świętojańskim 20 III 1791, zob. AADDT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu, sygn. AE 001, k. 35.

⁷⁴ AADDT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu, sygn. AE 001, k. 35; Karolina OLSZEW-

1747 r.⁷⁵ – ofiarował do obrazu retabulowego z tego ołtarza wartą 15 złp srebrną aplikacją w formie korony na głowę Jezusa⁷⁶.

W artykule dotyczącym fundacji siedemnastowiecznych pojawiła się błędna informacja, jakoby znajdujący się w trzeciej od wschodu kaplicy w rzędzie południowym ołtarz św. Wawrzyńca został przed 1724 r. zastąpiony nowym, dedykowanym Nawiedzeniu Najświętszej Marii Panny⁷⁷. Stara nastawa została wówczas jedynie odrestaurowana i zmieniła wezwanie⁷⁸. Faktyczna wymiana sprzętu w kaplicy nastąpiła dopiero w 1755 r., a pieniądze pozyskano z datków od przedstawicieli Kongregacji Niemieckiej i jej opiekuna, ojca Petera Schultza⁷⁹. Konfraternia ta powstała około 1740 r. i miała w założeniu zrzeszać katolików niepolskiego pochodzenia. W rzeczywistości należeli do niej najbogatsi mieszkańcy miasta wyznania katolickiego, głównie kupcy, ale także rzemieślnicy cechowi, a nawet pojedynczy czeladnicy kupieccy⁸⁰. W 1760 r. retabulum brackie wyłożono kosztem 360 złp, a pracy tej podjął się zrzeszony w kongregacji malarz Johannes George Petri⁸¹.

Najmłodszą z nastaw wypełniających wewnątrz kościoła świętojańskiego jest struktura ołtarza Zwiastowania Najświętszej Marii Panny (obecnie św. Józefa), umieszczonego w trzeciej kaplicy w rzędzie północnym. Niestety nie udało się dotąd ustalić, ani kiedy, ani czyim sumptem została ona wykonana. W wizytacji z 1798 r. określana została jako nowa, a na podstawie analizy formalno-stylistycznej datuje się ją na lata 1760–1770⁸². Z nastawy tej pochodzi malowidło *Zwiastowanie* umieszczone po drugiej wojnie światowej w górnej kondygnacji ołtarza Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny⁸³. Podczas gruntownych prac konserwatorskich prowadzonych przy tym ostatnim sprzęcie w latach 1993–1995 odnowiono także rzeczony obraz⁸⁴. Okazało się, że poniżej ramy znajduje się data

---

SKA, *Księga Bractwa Świętej Anny przy kościele Mariackim w Toruniu z lat 1726–1821*, RT, t. 40: 2013, tab. 1, s. 194–196.

⁷⁵ APT, Cech krawców z terenu miasta Torunia, sygn. 10, nr 222.

⁷⁶ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 42, k. 26.

⁷⁷ B. ŁYCZAK, *Uwagi na temat*, s. 73.

⁷⁸ AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 40, s. 7.

⁷⁹ Ibid., sygn. 997: „Liber calculationum Congregationis Germanorum Torunij sub titulo Bssmae V: Mariae Visitantis Elisabeth compactus Anno Dni 1740”, bez pag. Należy zatem skorygować w tym miejscu datowanie zmiany wezwania ołtarza i powstania nowej nastawy ustalone przez Michała Woźniaka na około 1770 r. (zob. M. WOŹNIAK, op.cit., s. 284).

⁸⁰ Krzysztof MIKULSKI, *Obcy w obłężonej twierdzy protestantyzmu – portret zbiorowy katolików toruńskich w II połowie XVII i w XVIII wieku*, [in:] *Rzeczpospolita wielu wyznań*, red. Adam KĄŻMIERCZYK [i in.], Kraków 2004, s. 309.

⁸¹ Johannes George Petri urodził się w Głuchołazach na Śląsku. Mistrzem w toruńskim cechu malarsko-rzeźbiarskim został w 1754, a uchwytny w źródłach jest do 1772 r., zob. Bogusław DYBAŚ, *Petri, Johannes George*, [in:] *Toruński słownik biograficzny*, t. 1, Toruń 1998, s. 195–196.

⁸² J. DOMASŁOWSKI, op.cit., s. 191–192; Katarzyna KLUCZWAJD, Jacek TYLICKI, *Sztuka nowożytna*, [in:] *Dzieje sztuki Torunia*, Toruń 2009, s. 326.

⁸³ J. DOMASŁOWSKI, op.cit., s. 182, 191, il. 94.

⁸⁴ Elżbieta SZMIT-NAUD, *Dzieje i konserwacja ołtarza Niepokalanego Poczęcia Matki Boskiej z katedry świętych Janów w Toruniu*, *Ochrona Zabytków*, R. 52: 1999, nr 2, s. 105–121.

„1761”, ułożona z nabitych na podłoże gwoździ⁸⁵. Prawdopodobnie jest to czas zainstalowania płótna w ołtarzu Zwiastowania Najświętszej Marii Panny – a także wykonania jego stolarsko-snycerskiej struktury.

Na koniec należy jeszcze sprostować pomyłkę, która wkradła się do opracowania dotyczącego wyposażenia kościoła świętojańskiego, autorstwa Jerzego Domasłowskiego. Badacz prawidłowo wymienił wszystkie dwadzieścia nastaw, które znajdowały się w świątyni pod koniec XVIII w., jednak w toku ich omawiania dodał do tej listy jeszcze ołtarz Wszystkich Świętych⁸⁶. Według akt wizytacji z 1798 r. ustawiony był pod chórem muzycznym w nawie głównej. W rzeczywistości chodzi tu o retabulum ołtarza Zaśnięcia Marii, umieszczonego przy ostatnim od wschodu filarze po stronie północnej, przez wizytatora nazwanego „Aller Heiligen” (lub w wersji łacińskiej „Omnium SS”)⁸⁷, zapewne z powodu obecności całej grupy apostołów na pochodzącej z początku XVI w. płaskorzeźbie *Zaśnięcie Marii*, będącej głównym przedstawieniem w nastawie⁸⁸.

Zaprezentowane informacje na temat fundatorów nastaw ołtarzowych w kościele świętojańskim w Toruniu w XVIII w. nie są wprawdzie pełne – w przeanalizowanych materiałach źródłowych nie udało się odnaleźć szczegółowych wiadomości dotyczących niektórych z nich – jednak pozwalają na wyciągnięcie pewnych ogólnych wniosków. Prym wśród mecenasów wyposażenia wnętrza, podobnie jak w poprzednim stuleciu, wiodły środowiska kościelne, z przewagą duchowieństwa parafialnego (proboszczowie, wikariusze). Rezydujący w świątyni jezuici ograniczyli się do wyposażenia dwóch kaplic w rzędzie południowym, pozostających pod ich opieką od początku działalności w Toruniu⁸⁹. W przeciwieństwie do XVII w. w następnym stuleciu nie odnotowano natomiast fundacji szlacheckich. Wśród katolickich mieszkańców Torunia przeważali członkowie najniższych warstw społecznych: plebs i zaludniający przedmieścia przedstawiciele zawodów pomocniczych oraz partacze⁹⁰. Mimo rosnącego po 1724 r. odsetka katolików wśród rzemieślników cechowych i kupców poza pojedynczymi wyjątkami nie byli oni na tyle majątni, by pozwolić sobie na większe ofiary na rzecz Kościoła. Ich wkład ograniczał się zazwyczaj do przekazywania srebrnych wotów, rzadziej różnego

---

⁸⁵ Anna GUZOWSKA, „Dokumentacja konserwatorska obrazu «Zwiastowanie» w drewnianej obudowie architektonicznej”, Toruń 1995 (mps pracy magisterskiej, Wydział Sztuk Pięknych UMK), cz. 2, s. 6 i fot. 20.

⁸⁶ J. DOMASŁOWSKI, op.cit., s. 176.

⁸⁷ Odpowiedni fragment niemieckojęzycznej wersji wizytacji został opublikowany w: Jolanta GOŁAWSKA, *Snycerka toruńska w okresie baroku*, TeKa Komisji Historii Sztuki, t. 4: 1968, s. 218. Wersja łacińska: AADDT, Akta z Bazyliki Katedralnej w Toruniu, sygn. 44: „Liber visitationum generalem ecclesie archyepiscopalis sto Joannis Bapt et Evag”, s. 4.

⁸⁸ Anna BŁAŻEJEWSKA, Elżbieta PILECKA, *Sztuka średniowieczna*, [in:] *Dzieje sztuki Torunia*, s. 166, 168, il. 147.

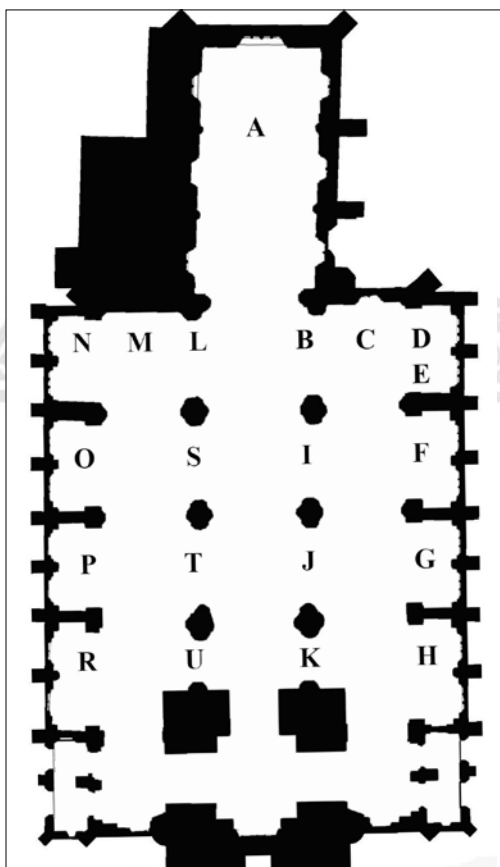
⁸⁹ Kazimierz MALISZEWSKI, *Stosunki religijne w Toruniu w latach 1548–1660*, [in:] *Historia Torunia*, red. Marian BISKUP, t. 2, cz. 2: *W czasach renesansu, reformacji i wczesnego baroku (1548–1660)*, Toruń 1994, s. 279.

⁹⁰ K. MIKULSKI, *Obcy w oblężonej twierdzy*, passim.

rodzaju paramentów⁹¹. Stąd też w przypadku nastaw ołtarzowych dochodziło do fundacji zbiorowych, opłaconych ze składek bractw lub – w przypadku ołtarza św. Ignacego Loyoli – kolekty wśród wiernych. Wyjątek na tym tle stanowiło retabulum Bożego Ciała, którego koszty wystawienia zostały w całości pokryte przez toruńskiego mieszczanina i krawca A. Stachurskiego.

Trwający przez ponad 150 lat proces wymiany wyposażenia toruńskiego kościoła świętojańskiego zakończyła fundacja nastawy ołtarza Zwiastowania NMP około roku 1761. Do dziś przetrwały niemal wszystkie sprzęty znajdujące się wówczas w kościele, z wyjątkiem struktur ołtarzy: Opatrzności Bożej, zdemontowanej na przełomie XIX i XX w., oraz głównego, rozebranej tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej.

⁹¹ Por. Katarzyna KRUPSKA, *Srebrne wota z toruńskiego kościoła św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w okresie nowożytnym*, [in:] *Stare i nowe dziedzictwo Torunia*, red. Juliusz RACZKOWSKI, Toruń 2013, s. 253–271.

Plan kościoła pw. śś. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Toruniu z miejscami ustawienia ołtarzy, opracował: Bartłomiej Łyczak, na podstawie planu w: Johannes Heise, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Thorn*, Danzig 1889, s. 146

Załącznik: Wezwania ołtarzy w kościele świętojańskim w Toruniu w okresie nowożytnym i fundatorzy nastaw

Oдно́сник на плане	Wezwanie	Data i fundator
A	Ołtarz główny	1633, Walenty Szczawiński, proboszcz
B	[<i>Korony cierniowej</i>] Trójcy Świętej (Koronacji NMP)*	1. przed 1671 r.; 2. 1720, Jan Józef Odorski, komendariusz
C	[<i>św. Katarzyny</i>] św. Franciszka Ksawerego	1674, Samuel Objezierski, jezuita
D	[<i>św. Marii Magdaleny</i>] św. Jana Nepomucena	po 1744, jezuita?
E	Opatrzności Bożej**	około 1729, jezuita
F	[<i>św. Elżbiety</i>] bł. Stanisława Kostki	1. 1612–1613, Jozue Bruno, jezuita, profesor w kolegium toruńskim; 2. 1718, jezuita prefekt świątyni
G	[<i>Trójcy Świętej</i>] 1. św. Wawrzyńca 2. Nawiedzenia NMP	1. 1622, Fabian Plemiecki, szlachcic; 2. 1755, Kongregacja Niemiecka
H	[<i>św. Mikołaja</i>] św. Michała***	po 1704 r., Seweryn Szczuka, sufragan chełmiński, proboszcz
I	[<i>św. Michała</i>] św. Marii Magdaleny	1739, Maciej Aleksander Sołtyk, sufragan chełmiński, proboszcz
J	[<i>św. Anny</i>] św. Anny	1705, Stanisław Kostecki, prebendariusz i sekretarz kapituły chełmińskiej
K	[<i>św. Wolfganga</i>]****	brak danych
L	[<i>św. Stanisława</i>] Niepokalanego Poczęcia NMP	około 1685 r., Marcin Rosniewski, wikariusz
M	[<i>św. Materna</i>] św. Rozalii*	1. 1655, Walenty Unger, komendariusz; 2. przed 1736 r., Jan Michał Dutkiewicz, komendariusz
N	[<i>Bożego Ciała</i>] Bożego Ciała	1753, Andrzej Stachurski, krawiec polski, wityk kościoła
O	[<i>Krzyża Świętego</i>] św. Ignacego Loyoli	1. 1625, Ludmiła Niemojewska, szlachcianka; 2. około 1751 r., kolekta wśród wiernych i Krzysztof Łabęcki, rektor kolegium
P	[<i>św. Andrzeja</i>] Zwiastowania NMP	około 1760–1770
R	[<i>św. Barbary</i>] św. Barbary	przed 1724, bractwo szyperskie
S	[<i>św. Reginy</i>] Krzyża Świętego	1. 1677–1692, Piotr Przekopowski, komendariusz; 2. 1736, Maciej Aleksander Sołtyk, sufragan chełmiński, proboszcz

Oдноśnik na planie	Wezwanie	Data i fundator
T	[<i>św. Piotra i św. Pawła</i>] Zdjęcia z Krzyża	1653, Maciej Gęza, szmuklerz i prowizor kościelny
U	[<i>NMP</i>] Zaśnięcia Marii:****	około 1615

* od 1745 r. w kościele pw. św. Barbary w Starogrodzie.

** niezachowany.

*** od lat siedemdziesiątych XX w. na miejscu K.

**** od 1950 r. na miejscu A.

***** od lat siedemdziesiątych XX w. na miejscu H.

Kursywą w nawiasach kwadratowych wypisano wezwania według inwentarza sreber kościelnych z 1596 r., na podstawie: Arthur SEMRAU, *Ein Beitrag zur Geschichte der Goldschmiedekunst in Thorn*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, H. 16: 1908, s. 82–83.

dr Bartłomiej Łyczak

Wydział Nauk Historycznych

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: blyczak@gmail.com

BEMERKUNGEN ZU DEN IM 18. JAHRHUNDERT GESTIFTETEN
ALTARRETELN FÜR DIE KIRCHE ST. JOHANNES DER TÄUFER
UND ST. JOHANNES EVANGELIST IN THORN

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Barock, Stifter, Jesuiten, Malerei, Schnitzerei, Kunst

Der Artikel befasst sich mit den Stiftern der Altarretabeln aus dem 18. Jahrhundert in der Johanneskirche in Thron. Die wichtigste Gruppe unter den Stiftern waren Geistliche, die unmittelbar mit dem Gotteshaus verbunden waren, vor allem seine Pfarrer: Seweryn Szczuka und Maciej Aleksander Sołtyk, aber auch der Vikar Jan Michał Dutkiewicz. Ein Teil der Retabeln entstand auch auf Initiative der örtlichen Jesuiten. Einige der Altäre in den Kapellen entstanden durch Stiftungen der dort wirkenden religiösen Bruderschaften: Die Mitglieder der Schifferbruderschaft finanzierten die Anfertigung des Retabels am Altar der hl. Barbara (nach 1724), die der Deutschen Kongregation das Retabel am Altar Mariä Heimsuchung (1755). Die einzige bekannte Stiftung eines einzelnen Bürgers war der Fronleichnamsaltar (1753), dessen Anfertigung von dem Thorner Schneidermeister Andrzej Stachurski finanziert wurde. Das jüngste Retabel, das Mariä Verkündigung geweiht war, entstand mit Sicherheit im Jahr 1761; leider ließ sich bis jetzt nicht feststellen, wer der Stifter war. Damals endete der eineinhalb Jahrhunderte andauernde Prozess des Austauschs der Kirchengestaltung.

REMARKS CONCERNING THE RETABLES FOUNDED IN THE 18TH CENTURY
FOR THE CHURCH OF SS. JOHN THE BAPTIST AND JOHN THE EVANGELIST
IN TORUN

Summary

Key words: Baroque, founders, the Jesuits, painting, wood carving, art

The article concerns the founders of the 18th century retables in the Church of SS. Johns in Torun. The main group of founders came from the clergy connected directly with the church, particularly its parish priest: Seweryn Szczuka and Maciej Aleksander Sołtyk, along with a curate Jan Michał Dutkiewicz. The local Jesuits also contributed to the creation of some of the retables. Some altars in the chapels were founded by religious fraternities: members of the fraternity of skippers paid for the retable of the altar of St. Barbara (after 1724), while members of the German Congregation – the retable of the altar of the Visitation (1755). According to the sources available, the only individual foundation in the 18th century was the altar of Corpus Christi (1753), the creation of which was financed by Torun's master tailor Andrzej Stachurski. The most recent retable, devoted to the Annunciation to the Blessed Virgin Mary, was created probably in 1761; unfortunately, it is yet to be established who founded it. It was then that the process of replacing the church's fittings, which had been ongoing for one and a half centuries, finished.

